

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ № 1-2 (26-27) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 811.19 : 811.222.1

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ ԹՎԱԿԱԶՄԱԿԱՆ
ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶՈՒԳԱՂԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
Գ. Գ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, 0025, Երևան, Ալեք Մանուկյան 1
e-mail: garik.grigoryan@hotmail.com

Հոդվածում զուգադրական-տիպաբանական քննության են ենթարկվում ժամանակակից հայերենի և պարսկերենի թվակազմական վերջավորությունները, համեմատություն է անցկացվում դրանց ձևաբանական և իմաստաբանական առանձնահատկությունների միջև: Հայերենում թվակազմությունը կատարվում է բացառապես հոգնակերտ վերջավորությունների հավելմամբ: Պարսկերենում թեև առկա է ներքին թեքմամբ հոգնակիակազմություն՝ արաբերենի ազդեցության հետևանքով, սակայն կցական կառույցներն, այնուամենայնիվ, գերակշռում են: Մասնավորապես, անդրադարձ է կատարվել թվակազմական վերջավորությունների միջոցով այլ՝ ոչ թվային իմաստների արտահայտման հնարավորությանը, հիմքադրված տարրերի և վերջավորությունների հարաբերություններին:

Բանալի բառեր. թիվ, քերականական կարգ, հոգնակիակազմություն, թվակազմական վերջավորություններ, ներքին թեքում:

Ներկայացված է իմբազրություն 12.12.2015 թ.:

Անվանական քերականական կարգերից գոյականի թվի հիմնական խնդիրը եզակի-հոգնակի հակադրության արտահայտումն է: Սակայն տարբեր լեզուների օրինակով կատարված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ դրա իմաստային ընդգրկումը, ինչպես նաև ենթակարգերը կարող են տարբեր լինել: Հանդիպում են դեպքեր, երբ տվյալ լեզվում առկա են երկակի, եռակի, մոտավոր արժեքի թվի ենթակարգեր [1]:

Այս ամենից զատ գոյություն ունի նաև հավաքական թիվ, որը ցույց է տալիս առարկայի քանակը ոչ թե որպես եզակի կամ հոգնակի (մեկից ավելի), այլ որպես հավաքական ամբողջություն [2]:

Գոյականի թվի քերականական առաջնային գործառույթը գոյականի թվային առկայացման ապահովումն է: Խոսքի մեջ կիրառվելիս այդ գոյականները պետք է որոշակիացվեն, և թվի քերականական կարգի միջոցով արտահայտվող եզակիության կամ հոգնակիության գաղափարը լուծում է հենց այս խնդիրը [3]:

Աշխարհի լեզուների մակերեսային դիտարկումն անգամ թույլ է տալիս նշել, որ բոլոր լեզուներն ունեն թվի քերականական իմաստի արտահայտման միջոցներ՝ հիմնականում գոյականների համար, սակայն դա կարող է վերաբերել նաև բային կամ ածականին:

Տարբեր լեզուներ թվի քերականական իմաստի արտահայտության համար օգտագործում են տարբեր միջոցներ՝ քանակ ցույց տվող բառեր, ներքին թեքում, օժանդակ բառեր, բառի կամ դրա մի մասի կրկնություն, և վերջապես՝ քանակ ցույց տվող վերջավորություններով: Հայերենում և պարսկերենում թվակազմության համար կիրառվում է հենց վերջին ձևը:

Հ. Պետրոսյանը, խոսելով հայերենի թվակարգի մասին, նշում է, որ. «Գոյականի թվակարգի հիմքում ընկած է առարկաների քանակային հարաբերության հատկանիշը: Հայերենում այդ կարգը ներկայանում է երկեզր հարաբերությամբ՝ եզակի և հոգնակի, կան նաև երկակի թվի հետքեր: Այս հակադրության մեջ եզակի թիվը ցույց է տալիս առաջին եզրը՝ այսինքն այն, որ խոսքի առարկան մեկն է: Հոգնակի թիվը ցույց է տալիս նույն հարաբերության երկրորդ եզրը, այսինքն այն, որ խոսքի առարկան մեկից ավելի է» [4]:

Ժամանակակից պարսկերենի թվակարգը ևս ներկայանում է եզակի-հոգնակի հարաբերակցությամբ: Իրանցի բոլոր լեզվաբանները և քերականագետները պաշտպանում են այս տեսակետը, սակայն միաժամանակ իրենց աշխատություններում առանձնացնում են երկակի իմաստ արտահայտող բառերի մի խումբ, որոնք ընդհանուր անվանումով կոչվում են *تاشیه/tasnie* [5]:

طرف/taṛaf- طرفین/taṛafeyn- اطراف/atṛāf - կողմ - կողմեր (*երկու*)- կողմեր (*շատ*)

Այստեղ, սակայն, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել, որ նշված երևույթը հատուկ է միայն որոշ սահմանափակ թվով, արաբերենից փոխառյալ բառերի, իսկ երկակի թվի ենթակարգն արաբերենում առկա է և լայնորեն կիրառելի: Սակայն այս դեպքում գործ ունենք ոչ այնքան քերականական իմաստների, այլ պարզապես որոշակի երկակի բառաձևերի փոխառության հետ. հետևաբար նշված օրինակները չեն կարող մեզ համար հիմք ծառայել՝ խոսելու պարսկերենում առկա երկակի թվի մասին:

Տարբեր լեզուներում հիմքակազմ տարրերի և թվակերտ վերջավորությունների միջև առկա են տարբեր հարաբերություններ: Որոշ

դեպքերում հիմքակազմ տարրը կարող է համընկնել բառարմատին, իսկ եզակին և հոգնակին յուրաքանչյուրն ստանան իրենց թվակերտ ցուցիչը: Այլ դեպքերում հոգնակիի և եզակիի հիմքակազմ տարրերը կարող են տարբերվել: Հնարավոր են նաև տարբերակներ, երբ եզակիի կամ հոգնակիի հիմքը համընկնեն բառարմատի հետ: Նույնիսկ հնարավոր են դեպքեր, երբ թվակազմական վերջավորությունները համընկնեն միմյանց հետ, իսկ եզակի-հոգնակի տարբերությունն արտահայտվի հիմքակազմ տարրերի մեջ [6]:

Ժամանակակից հայերենը զարգացրել է կցական հոգնակիակազմություն: Հոգնակին եզակիին հակադրվում է համապատասխան հոգնակերտ վերջավորություններով: Նկատելիորեն սակավ են ոչ համակարգային, հնատիպ թվային կազմավորումները: Համակարգային հոգնակիակազմություններում գերակա դիրք ունեն *էր* և *ներ* հոգնակերտները:

Գ. Ջահուկյանի բնորոշմամբ ստացվում են մի կողմում զրո հիմքակազմ տարրով և զրո վերջավորությամբ արտահայտված, մյուս կողմում՝ որոշ հիմքակազմ տարրերով ձևավորված և վերջավորություններ ունեցող թվաձևեր [7]:

Թվի քերականական կարգը հայերենում սերտորեն կապված է մյուս անվանական քերականական կարգերի հետ: Հաշվի առնելով, որ հայերենում գոյականին հատուկ են հոլովի, թվի և առկայացման քերականական կարգերը, որոնք բոլորն էլ արտահայտվում են մասնիկավորմամբ, ապա գոյականների թվակազմությունը քննարկելիս, և մասնավորապես, երբ խոսում ենք հոգնակիակազմական հիմքերի մասին, պետք է գուգահեռաբար անդրադառնանք նաև մյուս քերականական կարգերին: Այդ մասնիկավորումն ունի կայուն կցական կաղապար՝ *հոգնակերտ+հոլովակերտ+հոդ*:

Հ. Պետրոսյանը նշում է. «Ժամանակակից լեզվաբանության ուշագրավ գաղափարներից է նաև այն, որ կառուցվածքային նկարագրությունը պետք է լինի ամբողջական, հետևողական, պարզ. իսկ այդ պահանջները կարող են իրականանալ միայն սիստեմային վերլուծության առկայության դեպքում: Թվակազմության հարցերի քննությունը ևս չի կարող չեղարկվել այս ասպեկտով. թվի կարգն էլ պետք է բնութագրել այն կապերով և հարաբերություններով, որ նա ունի այլ կարգերի հետ» [8]:

Այսպիսով, նկատում ենք, որ հայերենում հոլովական վերջավորությունը գուգորդվում է հիմքի հետ հոգնակերտ վերջավորության միջոցով, այսինքն հոգնակերտը դառնում է հոլովահիմքի տարր: Ինչ վերաբերում է եզակիի թվակազմությանը, ապա

այն քերականական արտահայտություն չունի և եզակիության գաղափարն արտահայտվում է եզակի ուղղականի հոլովահիմքով:

Փաստորեն, ժամանակակից հայերենում եզակի և հոգնակի հոլովահիմքերը չեն համընկնում, չեն համընկնում նաև հոգնակի հիմքն ու հոգնակի հոլովահիմքը: Եզակի ուղղականի ձևը դառնում է հոգնակիակազմության հիմք, իսկ հոգնակի հիմքը՝ հոլովակազմության հիմք:

Գ. Ջահուկյանը նկատում է, որ «տվյալ հանրության մեջ ամենից ավելի կարևոր և հաճախակի գործածվող իմաստները, համապատասխան լեզվակառուցվածքային հնարավորության դեպքում, սովորաբար արտահայտվում են ածանցների միջոցով [7]:

Ժամանակակից հայերենում գոյություն ունի անվանական քերականական վերջնամասնիկների հաջորդականության որոշակի կարգ: Ջահուկյանը առանձնացնում է հետևյալ չորս կաղապարները. 1) *քաղաք(+ներ)+ից+ս*)), 2) *ընկեր(+ոջ)ից+ս*)), 3) *կան(+անց)ից+ս*))) 4) *մարդ(+կ)+անց+ից+ս*)))։ Ընդ որում, ամենակիրառելին առաջին կաղապարն է, մնացած երեքը վերաբերում են միայն որոշակի, սահմանափակ թվով գոյականների:

Ըստ Ջահուկյանի, այդ վերջնամասնիկները կարելի է պայմանականորեն բաժանել չորս խմբի. առաջին կարգի մասնիկներ (իկ-ի խումբ՝ a), երկրորդ կարգի մասնիկներ (անց-ի խումբ՝ b), երրորդ կարգի մասնիկներ (ից-ի խումբ՝ c), չորրորդ կարգի մասնիկներ (ս-ի խումբ՝ d): Ինչ վերաբերում է թվակերտ վերջավորությանը, ապա ըստ Ջահուկյանի ներկայացրած սխեմայի՝ այն չի տեղավորվում նշված խմբերից որևէ մեկի մեջ: Սակայն լրացուցիչ վերլուծությունը թույլ է տալիս, որ այն նույնարժեք է առաջին կարգի վերջավորություններին:

Այսպիսով, ըստ անվանական վերջնամասնիկների հաջորդականության հայերենում կարելի է տարբերակել անվանական հիմքերի չորս խմբեր. 1) առաջին կարգի (a) վերջավորությունների համար հիմք են ծառայում հիմնային բառաձևերը 2) երկրորդ կարգի (b) վերջավորությունների համար հիմք են ծառայում առաջին կարգի (a) վերջավորություններով (նաև զրո վերջավորությամբ) օժտված բառաձևերը 3) երրորդ կարգի (c) վերջավորությունների համար հիմք են ծառայում երկրորդ կարգի (b) վերջավորություններով (նաև զրո վերջավորությամբ) օժտված բառաձևերը 4) չորրորդ կարգի (d) վերջավորությունների համար հիմք են ծառայում երրորդ կարգի (c) վերջավորություններով (նաև զրո վերջավորությամբ) օժտված բառաձևերը:

Ինչպես նկատում ենք, թվային իմաստներն արտահայտվում են առաջին կարգի մասնիկների միջոցով, հետևաբար կարելի է դրանց

անվանել թվանիշ կամ թվակերտ վերջավորություններ, իսկ եթե մի կողմ դնենք զրո վերջավորությունը, ապա նաև՝ հոգնանիշ կամ հոգնակերտ վերջավորություններ:

Ժամանակակից հայերենի հոգնակերտ վերջավորությունները հետևյալն են.

եր- կիրառվում է միավանկ բառահիմքերի հետ (բացի իկ-ի և անց-ի հետ կիրառվող հիմքերը), ինչպես նաև այն բարդությունների հետ, որոնց վերջին բաղադրիչը միավանկ է, և նրա իմաստը հակադրվում է ամբողջ բարդության իմաստին,

ներ- բազմավանկ հիմքերի հետ,

իկ- մարդ հիմքի և նրանով վերջացող բարդ հիմքերի դեպքում,

այք- կին հիմքի և նրանով վերջացող հիմքերի հետ,

ք- ի-ով վերջացող բարդ հիմքերի հետ,

անք- հատուկ անուններով արտահայտված հիմքերի հետ (արխայիկ և խոսակցական-բարբառային ոճերում),

ենք- հատուկ անուններով արտահայտված հիմքերի հետ (խոսակցական ոճում),

ոնք- միավանկ ազգակցական անունների (պապ, տատ), ինչպես նաև ստացական դերանունների հետ:

Ի տարբերություն հայերենի՝ պարսկերենը հոլովի քերականական կարգ չունի, և այն քերականական իմաստները, որոնք հայերենում արտահայտվում են հոլովական վերջավորությունների օգնությամբ, պարսկերենում արտահայտվում են նախդիրների, հետդիրի կամ հատուկ շարահյուսական կառույցի միջոցով: Այլ կերպ ասած, անվանական քերականական իմաստներից պարսկերենում վերջավորությունների միջոցով արտահայտվում է միայն թվի գաղափարը (բացառությամբ օ/ye անորոշության հոդի): Հայերենի նմանությամբ, եզակին արտահայտվում է զրո հիմքակազմ տարրով և զրո վերջավորությամբ, իսկ հոգնակին՝ այդ հիմքին հոգնակերտ վերջավորությունների հավելմամբ: Դրանից զատ, արաբերենի ազդեցության հետևանքով պարսկերենում լայնորեն կիրառվում է նաև ներքին թեքմամբ հոգնակիի կազմությունը:

Ժամանակակից պարսկերենի հոգնակերտ վերջավորությունները հետևյալն են.

հ/հā- Ժամանակակից պարսկերենում ամենալայն կիրառությունն ունեցող հոգնակերտ վերջավորությունն է: Կարող է գործածվել գոյականների գերակշիռ մեծամասնության հետ՝ سنگها/sanghā- քարեր, ميزها/mizhā-սեղաններ, دزیاها/daryahā-ծովեր:

Ոճական տեսանկյունից հ/հā մասնիկը չեզոք է. կարող է կիրառվել ինչպես շնչավոր, այնպես էլ անշունչ գոյականների հետ: Կարող է նաև

կիրառվել այլ խոսքի մասերի, օրինակ՝ թվականների հետ. *صدها/sadhā-* հարյուրներ, *هزارها/hezār hā-* հազարներ:

ان/ān- Այս հոգնակերտ վերջավորությունը օգտագործվում է հիմնականում անձ ցույց տվող և շնչավոր գոյականների հետ, օրինակ՝ *زنان/zanān-* կանայք, *شهداء/šahidān-* նահատակներ, *جوانان/javānān-* երիտասարդներ:

Դասական պարսկերենում այս վերջավորությունն ավելի լայն կիրառություն է ունեցել, բացի այդ *ها/hā* մասնիկը գրեթե չի օգտագործվել շնչավոր և անձ ցույց տվող գոյականների հետ: Ժամանակակից պարսկերենում այդ կանոնը գրեթե վերացել է, և *ها/hā* և *ان/ān* վերջավորությունները դարձել են հիմնականում փոխադարձաբար փոխարինելի, և դրանցից մեկի կամ մյուսի ընտրությունը ավելի շատ ոճական նշանակություն ունի: Ինչպես նշեցինք, *ها/hā*-ն ոճաբանորեն չեզոք է, իսկ *ان/ān*-ը ավելի հատուկ է գրական, գրքային արխայիկ ոճին: Ժամանակակից խոսակցական լեզվում այն գործնականում կորցրել է իր կենսունակությունը [5]:

ات/at- Այս հոգնակերտ վերջավորությունն ունի արաբական ծագում: Ընդհանրապես, արաբերենը պարսկերենի վրա հսկայական հետք է թողել ինչպես բառապաշարի, այնպե՛լ էլ քերականության վրա, մասնավորապես՝ թվակազմության: Պարսկերենը կիրառում է ինչպես արաբերենին հատուկ՝ ներքին թեքմամբ հոգնակիի կազմությունը, այնպես էլ օգտագործվում են արաբական ծագման հոգնակերտ վերջավորություններ: *at* վերջավորությունը դրանցից ամենակիրառելին է: Իհարկե, պարսկերենում գոյականի սեռի քերականական կարգ գոյություն չունի, սակայն փոխառյալ արաբական բառերի հետ վերցվել են նաև նրանց հոգնակիակազմական կաղապարները, օրինակ՝ *مقالات/maqale-maqalat/hողված-հողվածներ*, *كلمات/ kalame-kalamat/բառ-բառեր*, *حملات/hamle-hemalat/հարձակում-հարձակումներ*: Այնուամենայնիվ, *ات/at* վերջավորությունը կարող է կիրառվել նաև իրանական ծագման բառերի հետ, օրինակ՝ *دستورات/deh-dehat/գյուղ-գյուղեր*, *دستور-دستورات/dastur-dasturat/ցուցում-ցուցումներ*:

Որոշ բառերի հետ նույնիսկ հնարավոր է *ات/at* և *ها/hā* վերջավորությունների գուգահեռ կիրառություն, օրինակ՝ *فلز/felez/պողպատ-فلزها/felez hā/ պողպատներ(տեսականեր)- فلزات/felezat/ պողպատե իրեր, առարկաներ (հավաք. անվանում)*:

ين/in և **ون/un-** Այս հոգնակերտները ևս ունեն արաբական ծագում, սակայն ի տարբերություն նախորդի, դրանք ունեն շատ սահմանափակ կիրառություն և դրվում են *գործիչ, մասնագետ* իմաստն ունեցող որոշ բառերի հետ՝ *معلم/ moa'lem- معلمين/ moalemin/ ուսուցիչ-ուսուցիչներ*, *ناظر/ nāzer- ناظرين/ nāzerin/ հսկիչ-հսկիչներ*, *متخصص/ motaxases-*

متخصصين/motaxasesin/մասնագետ-մասնագետներ, روحانی/ruhāni-
 روحانیون/ruāhniyun/hոգևորական-հոգևորականներ, انقلابی/enqelābi-
 انقلابيون/enqelābiyun/հեղափոխական-հեղափոխականներ:

عين/eyn- Արաբերենում ցույց է տալիս երկակի թիվ. մի շարք բառերի հետ մուտք է գործել պարսկերեն: Առավել հատուկ է պաշտոնական, վարչական ոճին, օրինակ طرف/taṛaf- طرفین/taṛafeyn/ կողմ-կողմեր (բանակցությունների, պայմանագրի, և այլն), دولت/dowlat- دولتین/dowlateyn/ պետություն-պետություններ:

Կարող ենք մի շարք զուգահեռներ անցկացնել պարսկերենի և հայերենի հոգնակերտ վերջավորությունների միջև: Նախևառաջ պետք է նշել, որ հայերենում այդ վերջավորություններից մեկը եր/ներ-ը, ունի բացարձակ գերակա դիրք: Պարսկերենում առավել մեծ կիրառություն ունի ها/hā մասնիկը, սակայն ոչ այն ծավալով, ինչ հայերենի եր/ներ-ը: Իմաստային տեսակետից հայերենի հոգնակերտները բացի թվային իմաստից այլ իմաստներ չեն հաղորդում, բացառությամբ անք, ենք, ոնք վերջավորությունների, որոնք ցույց են տալիս ազգակցություն, հավաքականություն: Իսկ պարսկերենում, հոգնակերտը կարող է լինել նաև անձ-ոչ անձ կամ անշունչ-շնչավոր քերականական իմաստների ցուցիչ, ինչպիսին է آن/ān վերջավորությունը: Ինչպես տեսանք, որոշակի առանձնակի իմաստներ են արտահայտում ین/in և ۱/۱n վերջավորությունները: Մյուս կողմից, վերոնշյալ անք, ենք, ոնք վերջավորություններին համարժեք՝ ազգակցություն, հավաքականություն ցույց տվող քերականական ձևային պարսկերենում չկան: Կատարված զուգադրական քննության արդյունքում համեմատության են ենթարկվել երկու լեզուների թվակազմական վերջավորությունների իմաստային առումները, վեր են հանվել դրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. T. Shopen, Language Typology and Syntactic Description, հատոր 3, New York: Cambridge University Press, 2007, pp. 227-229.
2. Է. Բ. Աղայան, Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևան: ԵՊՀ հրատարակ., 1987, էջ 489-490.
3. С. Д. Кацнельсон, Типология языка и речевое мышление., Л., Изд. "Наука", 1972, стр. 27-35.
4. Հ. Ջ. Պետրոսյան, Գոյականի թվի կարգը հայերենում: Երևան: ԵՊՀ Հրատարակ., 1972, էջ 277-278.
5. Alinezhad A., Taghitayeb S. M., "Negahi be dastgah-e shomar-e esm dar farsī-e moaser" *Majale-ye olum-e ejtemayi va ensani danshgah-e Shiraz.*, հմ. 48,

pp. 158-170, 1385.

6. G. G. Corbett, Number, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 139-143.
7. Գ. Զահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ, Երևան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, 1974, էջ 173-174.
8. Հ. Զ. Պետրոսյան, Գոյականի թվի կարգը հայերենում: Երևան: ԵՊՀ Հրատարակ., 1972, էջ 279-280.

SUMMARY

COMPARATIVE ANALYSES OF NUMBER INFLECTIONS IN MODERN ARMENIAN AND PERSIAN

G. G. GRIGORYAN

The article is dedicated to the comparison of number inflections in Modern Armenian and Persian and analyzing their morphological and semantic characteristics. In Armenian number is exclusively expressed through adding inflections to the stem. While in Persian we can see number making through internal modifications of the noun, affixation is the major grammatical tool to express plurality. Capabilities of both languages to express other, non-numerical meanings through number inflections are also discussed.

РЕЗЮМЕ

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЧИСЛЕННЫХ ОКОНЧАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ И ПЕРСИДСКОМ

Г. Г. ГРИГОРЯН

Статья посвящена сопоставлению численных окончаний современного армянского и персидского языка. В армянском аффиксация является единственным грамматическим инструментом образования числа. Хотя в персидском существует множественное число образованное с помощью внутренней флексии, как следствие влияния арабского языка, аффиксация является основным способом выражения числа. В статье также обсуждается возможность выражения нечисленных значений посредством численных окончаний. Показаны грамматические и семантические сходства и различия категории числа двух языков.